

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ РОСІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

В статті висвітлено основні тенденції розвитку вищих закладів освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; представлена система вищої освіти дореволюційної Росії, що складалася з двох частин – державної вищої школи і неурядової.

Ключові слова: вища школа, система вищої освіти, реакційний курс уряду, університет, криза освіти.

Постановка проблеми. Педагогіка вищої школи тільки зароджувалася у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Помітний внесок у формування цієї галузі вніс М.І. Пирогов. Його концепцію університетської освіти підтримували прогресивні діячі освіти на початку ХХ ст. Л.І. Петражицьким розроблені теоретичні основи самостійної навчальної діяльності студентів, вільного навчального процесу, раціонально направленої самоосвітньої діяльності, розробив поняття "Автодидактичного навчального процесу" і "Після університетської освіти", що мало важливе значення для теорії вищої освіти. Свобода викладання і навчання є найважливішою умовою ефективності вищої освіти: студент стає незалежним і володіє свободою вибору як навчальних дисциплін, так і способів, термінів і засобів для їх вивчення. Суспільно-педагогічний рух в Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст. спонукало багато учених взяти активну участь в розробці проєктів для вищої освіти. В.М. Бехтерев, О.П. Нечаєв, М.М. Ковалевський, М.В. Сперанський, О.Л. Шанявський та інші брали участь в розробці проєктів організації неурядової вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі з проблем історії вищої освіти України існує розуміння основних процесів й тенденцій характерних для другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, вітчизняні науковці О.П. Реєнт, В.М. Шевченко пов'язують розвиток української держави з розвитком вищих закладів освіти. Дослідники Б.Д. Лановик, М.В. Лазаревич розглядають історичні аспекти університетської освіти означеного періоду. Російські дослідники В.Г. Кинелев та О.Є. Іванов дослідили важливі тенденції розвитку вищої школи Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Мета статті. Дана стаття спрямована на розкриття основних тенденцій розвитку вищої освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Система вищої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. опинилася неадекватною новим історичним умовам буржуазного розвитку. Найважливішими причинами кризи освіти був реакційний курс уряду, що здійснював жорсткий контроль за освітою, бюрократизації цілей і змісту вищої освіти, насадження застійних принципів організації навчального процесу, посилення екстенсивних тенденцій – багато дисциплінарного і відірваного від життя навчання. Уряд стримував зростання мережі навчальних закладів, перешкоджав здобуванню освіти, затверджував дискримінаційні вимоги під час вступу (станові, національні, релігійні, обмеження прийому жінок).

До 1905 р. в Росії існувало 14 неурядових вищих навчальних закладів. Маніфест 17 жовтня 1905 р. безпосередньо позначився і на цьому процесі: у грудні 1905 р. Микола II після доповіді міністра І.І. Толстого дозволив відкривати в Росії приватні вищі навчальні заклади. Створення правової основи привело до бурхливого зростання вільної вищої школи. У 1905-1913 рр. було відкрито 62 навчальних заклади. При цьому збільшувалось переважно число курсів, призначених для навчання жінок, і професійно-технічних навчальних закладів. Бурхливе промислове зростання Росії в 1909-1913 рр., зростання економічної ролі буржуазії викликали її зацікавленість у вирішенні проблем вищої освіти, що знаходила розуміння і у верхах царської бюрократії.

Система вищої освіти дореволюційної Росії була складною і складалася з двох частин – державна вища школа і неурядова, так, що складалася з суспільних і приватних вищих навчальних закладів. У 1914/1915 році в Росії, населення якої налічувало 159,2 млн. чол. (зокрема сільського 130,7 млн. чол.) було 105 вищих навчальних закладів. У них навчалось 127,4 тис. чол. До 1917 р. в Росії було 124 вищих навчальних закладів, з них 65 державних і 59 неурядових. При цьому у відомстві Міністерства народної освіти (МНО) знаходилися 67 вузів (28 державних, 39 – суспільних і приватних). У основі міжвідомчого розподілу вузів лежав галузевий принцип, який, проте, дотримувався далеко не завжди. Найбільш впорядкованим в організаційному відношенні було положення університетів і гуманітарних інститутів, що знаходилися у веденні Міністерства народної освіти. Неурядова вища школа, формально незалежна від держави, також підлягала МНО і відомствам відповідно до профілю навчального закладу [1, с. 241; 2, с. 159].

Таким чином, до початку ХХ ст. у Росії сформувалась система управління вищою школою, що включала елементи централізації і децентралізації. Таке положення мало свої плюси і мінуси, своїх прихильників і супротивників серед представників царської бюрократії, торговельно-промислової буржуазії, ліберальної громадськості, професури.

З кінця ХІХ ст. стали створюватися міжвідомчі наради і комісії для координації зусиль по керівництву вищими навчальними закладами. У роки Першої світової війни проблема управління вищою школою набула всеросійського значення. У 1915 р. Міністром народної освіти став П.М. Ігнат'єв, який висунув широку програму перетворення всієї вищої школи Росії. За його ініціативою в березні 1916 р. була створена рада у справах вищих навчальних закладів міністерства народної освіти, завдання якої полягало в об'єднанні управління підвідомчих йому вищих навчальних закладів, для розробки і попереднього обговорення законопроєктів, правил, інструкцій, загальних заходів. Рада займалася

евакуацією вузів, вивченням фінансового положення університетів і інститутів, відкриттям нових вузів, розробкою правил прийому.

На всій території України не було жодного вищого навчального закладу з українською мовою викладання, а в царській Росії – навіть жодної української школи на державному утриманні. Така політика самодержавства щодо української мови, як мови навчання мас, підпорядковувалася меті задушити українську національну культуру. Навіть після офіційної відміни під впливом першої російської революції (1905-1907), заборонних документів 1863, 1876 і 1881 рр. щодо видання книг, показу театральних вистав та проведення інших культурно-освітніх заходів українською мовою, царизм так і не дав дозволу на впровадження навчання рідною мовою [4, с. 346].

Центральна Рада (березень 1917 – квітень 1918) була завершальним етапом національного відродження України, бо проголосила незалежність Української Народної Республіки від Росії 9 січня 1918 р. Лютнева революція 1917 р. відкрила широкі можливості для відродження української культури та освіти. Найважливішим напрямком культурно-освітньої роботи в цей час стала українізація освіти. В кінці березня 1917 р. в Києві відбувся Український педагогічний з'їзд [3, с. 80; 5, с. 109].

Український освітянський рух наштовхнувся на опозицію російського та зрусифікованого чиновництва, антиукраїнської частини інтелігенції. Проти швидких темпів українізації школи виступили окремі діячі Київського шкільного округу, професура Університету св. Володимира.

Українізація вищої школи передбачала створення кафедр українознавства (української мови та літератури, історії, економіки, права) та викладання українською мовою. Та, якщо в Харківському імператорському університеті діяли кафедри української історії та української філософії, ректорати Київського та Одеського імператорських університетів ставили всілякі перешкоди на шляху українізації керованих ними закладів. І все ж, завдяки зусиллям професора П. Тутковського, доцентів І. Сушицького, О. Грушевського, І. Огієнка (Університет св. Володимира), ректора Харківського імператорського університету професора Д. Багалія і професора М. Сунцова українознавчі дисципліни впроваджувалися в навчальний процес [3, с. 81].

У березні 1918 р. Міністерство освіти УНР розробило план подальшої українізації вищої та професійної освіти, який передбачав створення мережі нових державних вищих навчальних закладів, а також розв'язання проблеми підготовки викладацьких кадрів. У жовтні 1918 р. в Києві та Кам'янці-Подільському було відкрито українські державні університети. В усіх вищих навчальних закладах України почали діяти кафедри української мови, літератури та історії. Було засновано український театр, національний архів та бібліотеку з кількістю томів понад 1 млн. Великою подією в культурному житті країни стало відкриття 24 листопада 1918 р. Української академії наук. Першим її президентом призначили відомого українського вченого В.І. Вернадського [4, с. 322; 5, с. 111].

Директорія (листопад 1918 – листопад 1920) була створена для керівництва повстанням національно-демократичних сил проти гетьмана П. Скоропадського [5, с. 112]. Міністром освіти став І. Огієнко, який виступав за утвердження державного статусу української мови (Закон "Про державну мову") [3, с. 252-253]. За часів Директорії значна частина інтелігенції емігрувала до Польщі, Австрії, Німеччини, а решта залишилась під владою більшовиків, вимушено співпрацювала з ними.

Висновки. Аналіз архівних джерел та наукових публікацій дозволив встановити, що в другій половині XIX – на початку XX століття відбувся розвиток офіційної авторитарно-імперативної системи вищої освіти, якій були властиві суперечливі тенденції і особливості розвитку, а саме: прагнення держави через систему вищої освіти, зокрема університетської, впливати на перетворення суспільства в політично вигідних цілях; посилення протистояння у розв'язанні освітніх проблем між урядовими органами і прогресивними колами суспільства, що призвело до активізації громадсько-педагогічного руху; існували також альтернативні варіанти і форми вищих навчальних закладів; необхідною тенденцією було й піднесення педагогічної свідомості суспільства.

Використані джерела

1. Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года / под ред. В. Г. Кинелева. – М. : НИИ ВО, 1995. – 352 с.
2. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М. : Ин-т истории СССР, 1991. – 392 с.
3. Корновенко С.В. Українська революція : навчальний посібник / Корновенко С.В., Морозов О.Г., Реєнт О.П. – Вінниця, Фоліант, 2004. – 432 с.
4. Лановик Б. Д. Історія України : навчальний посібник / Б. Д. Лановик, М. В. Лазаревич. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2006. – 598 с.
5. Реєнт О. П. Історія України у схемах і таблицях : навчальний посібник / О. П. Реєнт, В. М. Шевченко. – К. : Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – 162 с.

Grischenko S.

SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF RUSSIA (SECOND HALF XIX IS BEGINNING OF XX ITEM)

In the article basic progress of higher establishments of formation of Ukraine of the second half trends are reflected XIX – to beginning of XX cm.; the system of higher education of pre-revolution Russia which consisted of two parts – state higher school and ungovernmental is presented.

Key words: higher school, system of higher education, reactionary course of government, university, crisis of education.

Стаття надійшла редакції 12.09.13